

A MAGASAN KÉPZETT NŐK GYERMEKVÁLLALÁSA ÉS A TUDOMÁNYTERÜLET HATÁSA

Bevezető

Az OECD országok termékenysége az 1980-90-es évektől kezdődően pár ország kivételével²²³ mindenhol a reprodukciós szint alatt van (OECD 2012). A gyermekvállalási magatartás magyarázatai közül gyakran kerül előtérbe a magasabb iskolai végzettség negatív hatása a gyermekvállalás időzítésére (tempo) és a gyerekszámra (quantum). Egy felsőfokú végzettségű nő átlagosan későbbi életkorban válik anyává, kevesebb gyermeke lesz, vagy nagyobb valószínűséggel marad gyermektelen, mint alacsonyabb iskolai végzettségű nő társai (Kohler – Billari – Ortega 2002).

Mindez különösen igaz a nagyon magasan képzett,²²⁴ doktori fokozattal rendelkező, főként oktatás-kutatás-fejlesztésben dolgozó nőkre. Gyermekvállalásuk halasztása háttérben főként a hosszú tanulmányi szakasz (Blossfeld – Huinink 1991), a bizonytalan munkaerő-piaci helyzet (Blossfeld et al. 2005), valamint munkájuk és családi életük összehangolásának nehézségei állnak (Herman – Lewis 2010). A nagyon magasan képzett nők esetében az egyik nehézséget az okozza, hogy a gyermekvállalás „ideális” időzítése és a karrier megalapozása általában egy időszakra esik. E két terület különösen a karrierjük kezdeti szakaszában nehezen összeegyezt

tethető számukra, és sokszor a tudományos pálya elhagyásához vezet (Wolfinger – Mason – Goulden 2008). A K+F szektor rendre veszíti el a magasan kvalifikált – főként a frissen doktorált – fiatal női munkaerőt, különösen a férfiak által dominált természet- és műszaki tudomány területen. Mindeközben a munkaerőpiacon egyre növekszik az igény a magasan képzett tudományos munkaerő iránt. A nők pályaelhagyása okainak feltérképezése, köztük a gyermekvállalási magatartás megértése kiemelten fontos, de nem csak a fent említett gazdasági érdekek miatt. „Pályán tartásuk”, azaz magasabb arányú részvételük a tudományban hosszú távon hozzájárulhat a nemek közötti egyenlőség megteremtéséhez, valamint a nőkbe, illetve a nők által befektetett tőkék jobb megtérüléséhez, valamint a női tudományos szemléletmód bevonása gazdagíthatja a tudományos eredményeket (Xie – Shauman 2003).

Bár egyre több kutatás foglalkozik a felsőfokú végzettségű nők termékenységével, még mindig keveset tudunk a kérdéstről. A kutatások nagy része továbbá nem különbözteti meg az egyetemi és doktori fokozatot, ezért kimondottan a PhD-val rendelkező nők gyermekvállalására fókuszáló irodalom még szűkösebb. Általánosságban egyrészt az látható, hogy a skandináv országokban a nők magasabb foglalkoztatása (Nagy 2009), illetve felsőfokú végzettsége magasabb termékenységgel jár együtt (Kravdal – Rindfuss 2008), ami javarészt abból ered, hogy a munkájukkal és a gyermekvállalásukkal kapcsolatos feladataikat jobban össze tudják hangolni a kiemelten családbarát politikáknak köszönhetően. Másrészt új kutatási irány a nők nemcsak az első, hanem további gyermekvállalásának vizsgálata, ami jelentősen hozzájárult a nők termékenységének jobb megértéséhez (Kravdal – Rindfuss 2008). Harmadrészt pedig a téma kutatói arra is felhívták a figyelmet, hogy a gyermekvállalási döntésekben nemcsak a végzettség szintje, hanem a képzési terület is meghatározó, azaz eltérő termékenységi minták figyelhetők meg aszerint, hogy a nők melyik tudományterületen tanulnak vagy dolgoznak (Lappegård – Rønen 2005).

Jelen tanulmány eredetileg a természet- és műszaki tudomány területén dolgozó nők gyermekvállalási magatartását kívánta bemutatni életút-megközelítésben, mert minden erőfeszítés ellenére

222 A tanulmány az OTKA támogatásával készült a „Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában” című kutatási projekt keretében (pályázati azonosító: K 104707). A szerző ezúton is köszönetet mond témavezetőinek: *Dr. Nagy Beátának* (egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem), a fenti kutatás vezetőjének, és *Dr. Király Gábornak* (egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Főiskola; egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem), a kutatás senior kutatójának a folyamatos szakmai és emberi támogatásukért, valamint *Szalma Ivettnek* (munkatárs, Swiss Foundation for Research in Social Sciences, Svájc) a tanulmánnyal kapcsolatos hasznos tanácsaiért.

223 Izrael, Izland, Új-Zéland, India, Dél-Afrika és Indonézia.

224 Írásunkban a „magasan képzett” kifejezést a „felsőfokú végzettség”-gel azonos értelemben használjuk, s az idézett írásoknak megfelelően az egyetemi BA/BSc, MA/MSc és PhD fokozatot értjük alatta, nem téve különbséget e szintek között. A „nagyon magasan képzett” kifejezést pedig kimondottan a PhD fokozattal rendelkező nőkre alkalmazzuk.

ezek a területeken még mindig nagyon alacsony a nők száma és férfiakhoz viszonyított aránya (Király 2005; Paksi 2014). A tudományterületi sajátosságokról azonban olyan kevés szakirodalom áll rendelkezésre, hogy írásunkban célravezetőbbnek találtuk távolabbról indítani az áttekintést. Először röviden a felsőfokú végzettségű nők termékenységeinek pár jellemzőjéről szólnak a friss nemzetközi szakirodalom alapján, majd bemutatjuk, milyen eredményekkel szolgálnak az új kutatások egyrészt a nagyon magasan képzett, doktori fokozattal rendelkező nők gyermekvállalásáról, másrészt a képzési terület termékenységre gyakorolt hatásáról. Célunk a téma rövid és általános áttekintése volt, így írásunkban javarészt kvantitatív kutatásokon alapuló skandináv és amerikai empirikus eredményekről számolunk be.

A felsőfokú végzettségű nők gyermekvállalása

A felsőfokú végzettség termékenységre gyakorolt negatív hatásáról számos jelentés beszámol (OECD, Eurostat). A fejlettebb országokban egy magasan képzett nő átlagosan későbbi életkorban válik anyává, kevesebb gyermeke lesz, vagy nagyobb valószínűséggel marad gyermektelen, mint egy alacsony iskolai végzettségű nő (Kohler et al. 2002). Blossfeld és Huinink (1991) már régebben rámutattak arra, hogy a magasan képzett nők gyermekvállalásának halasztása nagyrészt a meghosszabbodott tanulmányi időszaknak köszönhető. Ennek hátterében az a társadalomban erősen élő norma áll, miszerint előbb "tanácsos" az iskolát befejezni, s csak azután házasságot kötni és gyermeket vállalni (Szalma 2010). A gyermekvállalási döntések számos más körülménytől is függenek, mint például a partnerkapcsolat jellemzői, munkaerő-piaci státusz, intézményi háttér, szociálpolitika, egyéni preferenciák (Spéder – Kapitány 2007), amelyekre jelen tanulmányban nem célunk kitérni. Ebben a fejezetben azt mutatjuk be, hogy a felsőfokú végzettség milyen mechanizmusokon keresztül hat a nők gyermekvállalására, valamint hogy a második gyermek időzítését vizsgáló kutatások milyen eredményekre jutottak.

Kraval és Rindfuss (2008) *négy mechanizmust* mutat be, amiken keresztül a végzettség befolyásolja a termékenységet. Ezek a mechanizmusok a következők: a szerepek egyensúlyozása (balancing roles), a gyermek „megengedhetőségének” kérdé-

se (affording children), az iskolában szerzett tudás használata (using knowledge gained in school), valamint a partner megtalálása (finding a partner). Az *anya- és a munkavállalói szerepek egyensúlyozásának* nehézsége mögött általában a szerepek konfliktusa áll (Tammelin 2009). A két szerep közötti konfliktus csökkenthető, ám ez idáig nem sikerült teljesen kiküszöbölni. A dolgozó anyák hátránya egyrészt az elszalasztott jövedelemben (opportunity cost) jelentkezik, ami nemcsak a munkaerő-piaci távollét miatt keletkezik, hanem azért is, mert a munkáltatók nem szívesen foglalkoztatnak kisgyermekes nőket (Spéder 2001), és mert fizetésük is gyakran alacsonyabb, mint gyermektelen nő kollégáiké (Hewlett 2003). Jelentős kérdés a befektetett emberi tőke (meg nem) megtérülése is. Bár a magasan képzett nők általában gyorsabban visszatérnek a munkaerő-piacra a gyermekvállalásuk után, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű társaik (England – Folbre 2005), a távollét azzal a kockázattal jár, hogy tudásuk elévül, valamint nem tudják képzettségüknek megfelelően hasznosítani a munkaerőpiacon. A magasan képzett nők számára ezért kulcsfontosságú lehet, hogy hányszor szakítják meg a karrierjüket, s mennyi időt maradnak otthon a gyermek(ek)kel. Mindez persze erősen függ többek között az adott ország szociálpolitikájától.

Ezt a jelenséget bemutatandó alkalmazta Carli és Eagly (2007) a „várakozások kifejezése” elméletet, ami szerint a munkaadó és a munkatársak várakozásokat alakítanak ki az emberek jövőbeli teljesítményét illetően. A kisgyermekes anyáktól gyakran kisebb teljesítményt és ambíciót várnak, ami karrierjükre negatív hatással van. Az anyasággért kirótt büntetés (motherhood penalty, Ridgeway – Correll 2004) és az elszalasztott jövedelem hozzájárul a magasan képzett nők körében megfigyelhető magasabb gyermektelenséghez, a későbbi életkorban történő anyává váláshoz és a kisebb gyermekszámhoz (Hewlett 2003).²²⁵

A gyermek „megengedhetősége” alatt Kraval és Rindfuss (2008) azt a mechanizmust értik, hogy bár a közgazdaságtani elméletek szerint a magasabb jövedelem elvileg magasabb termékenységgel járhatna együtt, a magasabb jövedelműek/végzettségűek mégis nagy eséllyel halasztják el gyermekvállalásukat. Az is kérdés, hogy a magasabb fizetés vajon magasabb igényekkel is jár-e együtt mind a

225 A szerepek konfliktusáról, a magasan képzett nők munka és magánélet egyensúlyáról lásd bővebben Nagy – Paksi 2014, valamint a „nemek forradalmáról” Nagy 2014.

gyermekneveléshez köthető szolgáltatások, mind az egyéni aspirációkat illetően. Itt azt is figyelembe kell venni, hogy a magasan képzett nők esetében az elszalasztott jövedelem is magas, és szintén erősen függ attól, hogy mennyi időre hagyják el a munkaerőpiacot.

A *megszerzett tudás hasznosítása* is befolyásolja a nők termékenységi döntéseit. Egyrészt a fogamzásgátló szerek használata egyértelműen a magasabban iskolázottak körében a legelterjedtebb, ezáltal nagyobb kontrollal és döntési kompetenciával rendelkeznek a gyermekek meg(nem) születése felett (Dharmalingam – Morgan 2010). Másrészt a magasan képzettek jobban tisztában vannak a gyermekvállalás realitásaival, így talán óvatosabban mérlegelnek a családalapítással kapcsolatosan (Kravdal – Rindfuss 2008).

A negyedik mechanizmus a *megfelelő partner megtalálása*. A szerzők Becker munkáját (1981) említik, amiben amellett érvel, hogy magasan képzett férfiak számára az alacsonyabb iskolai végzettségű partner választása ideális, mert a specializáció és a munkák megosztása előnyös mindkét félnek. Ugyanakkor a szerzők rámutatnak ennek ellentmondó eleméltre is (például Oppenheimer 1994). Ez utóbbi szerint a hasonlóan magas iskolai végzettségű partner választása előnyösebb számukra (assortive mating), mert így az erőforrások koncentrálhatóak (pooling of resources), azaz a házastársak emberi tőkéje egymást erősítheti (human capital spillover). Ugyanez igaz lehet a háztartási, valamint a gyermekellátással és gondozással kapcsolatos munkamegosztásra is. A magasan képzett, magasabb jövedelmű nők nagyobb eséllyel találhatnak a felsőfokú végzettségűek között olyan társat, aki egalitárius nézeteket vall ebben a kérdésben, ami által ezek a nők könnyebben tudják egyensúlyozni munkájukat és magánéletüket (England – Folbre 2005). A szerzők szerint mindez kedvező hatással lenne a képzettség-termékenység tradicionálisan negatív kapcsolatára is. Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy egyre nehezebb a megfelelő partner megtalálása a családalapításhoz (Király – Paksi – Luksander 2014), aminek egyik következménye, hogy a fiatalok egyre későbbi életkorban vállalnak fel felnőtt szerepeket, például a szülővé válást (Blossfeld et al. 2005).

A következőkben nézzünk pár friss kutatási irányt, eredményt és magyarázatot a magasan képzett nők termékenységével kapcsolatban! Norvég kutatások (Kravdal – Rindfuss 2008) azt mutatják, hogy az iskolai végzettségnek az 1980-as évektől kezdődően egyre kisebb negatív hatása van a nők

(befejezett) termékenységére. Ez összességében annak köszönhető, hogy az alacsonyabban képzettek termékenysége erősen visszaesett, a középfokú végzettségűeké relatív nem változott, és a magasabban képzetteké kissé emelkedett. A magasan képzettek első gyermekvállalása azonban nem sokban változott az utóbbi évtizedekben: a gyermektelenség és a magasabb iskolai végzettség pozitív kapcsolata egyértelműen megmaradt, és továbbra is a felsőfokú végzettségűek válnak legidősebb életkorban anyává (Kravdal – Rindfuss 2008).

A termékenységi magatartás megértéséhez nemcsak az első, hanem a további gyermekszületek körülményeinek vizsgálata is szükséges. A magasabb paritású gyermekek megszületésében ugyanúgy számos körülmény játszik szerepet, mint az első gyermek esetében, és adódnak új tényezők is, mint például a párkapcsolat stabilitása az első gyermek után, vagy az első gyermekvállalással való megelégedettség; sőt a nők esetleges válás utáni termékenységének is széles irodalma van már. A következőkben a felsőfokú végzettség és a második gyermek időzítésének kapcsolatát mutatjuk be röviden.

Korábbi norvég vizsgálatok arra hívták fel a figyelmet, hogy ha egy magasan képzett nőnek második gyermeke születik, akkor az első és a második gyermeke megszületése között kevesebb idő telik el, mint az alacsonyabban képzett nők esetében. Ezt a jelenséget korábban egyrészt az ún. időprés (time squeeze) jelenségével magyarázták (Hoem – Hoem 1989; Kravdal 1992; Hoem – Prskawetz – Neyer 2001). A magasan képzett nők idősebbek első gyermekük vállalásakor, így termékenységi szakaszuk lerövidül, kevesebb idő „áll rendelkezésükre”, és ezért gyorsabban megszülik második gyermeküket, mint az alacsonyabban végzett nők, akik átlagosan fiatalabb életkorban válnak anyává. Egy másik norvég magyarázat a jövedelem hatását emelte ki, miszerint a magasan képzett nőknek nagyobb a jövedelmük, ezért nagyobb létszámú családot engedhetnek meg maguknak (Kravdal 1992). Egy harmadik értelmezés (Ní Bhrolcháin 1986a, 1986b) a munkavállalás miatt „felgyorsult” gyermekvállalást látja annak hátterében, hogy a brit munka-orientált nők időben egymáshoz közelebbre tervezik az első és második gyermekvállalást annak érdekében, hogy karrierjüket minél rövidebb időre szakítsák meg, és gyorsabban tudjanak visszatérni a munkaerőpiacra. Ez csökkenti a gyermekgondozás miatti karrier-megszakításukat, minimalizálja keresetkiesésüket és emberi tőkéjük leértékelődését, amiről a fentiekben már szó volt. További lehetséges magyarázat, hogy

az idősebb életkor növeli az egészségügyi kockázatokot az anya és a baba esetében is, végül az „ideális” és a „késői” gyermekvállalás társadalmi normái is nyomást gyakorolhatnak a termékenységi döntésekre (Blossfeld – Huinink 1991).

Az utóbbi évtizedben készült norvég kutatások azonban kimutatták, hogy a nők második (és harmadik) gyermekének megszületésének időzítésére is negatív hatással van az iskolai végzettség, azaz nemcsak azért születnek „később”, mert az első gyermek eleve „később” született (Kravdal – Rindfuss 2008). Összességében az látható, hogy Norvégiában az elmúlt két-három évtizedben a magasabb iskolai végzettség negatív hatása csökkenni látszik akár az első, akár a többi megszületése esetében, ami mögött a skandináv államok magas színvonalú, megfelelő számú gyermekellátó intézményei és a különböző, hatékony családbarát politikái, valamint a társadalomban megfigyelhető magas szintű nemi egyenlőség kedvező hatásai állnak. Ezzel párhuzamosan a férfiak esetében is kedvező hatások mutathatóak ki: bár a magasán képzett férfiak a nőkhez hasonlóan későbbi életkorban válnak apává, minél magasabb a végzettségük, annál több gyermeket vállalnak, kisebb arányban maradnak gyermektelenek, illetve második és harmadik gyermekük születésére is kimondottan ösztönző hatással van a végzettségük (Kravdal – Rindfuss 2008).

Fontos szólni arról, hogy az „időprés” hatást Kreyenfeld már 2002-ben megcáfolta a németországi vizsgálatában. Két hatást mutatott ki, mint amik „semlegesítik” ezt a hatást, azaz negatívra változtatják a nők magasabb iskolai végzettségének pozitív hatását a második gyermekvállalás időzítésében. Az egyik az ún. partner hatás: ha a partner szintén magas iskolai végzettségű, ezáltal magasabb jövedelme valószínűsíthető, ami megengedhetőbbé teszi a második gyermek vállalását. Ehhez két körülményt kell figyelembe venni. Az egyik, hogy a nyugat-német társadalomban magas a képzettségi homogenitás, azaz egy magasabb iskolai végzettségű nőnek nagy eséllyel van magasabb végzettségű partnere. Ezen kívül a férfiak jövedelmi helyzete is jelentős szerepet játszik a gyermekvállalási szándékokban, ami a férfiak a nyugat-német társadalom által széles körben elfogadott, családban betöltött kenyérkereső szerepének tulajdonítható. A partner végzettsége mellett másik az ún. önszelekciós (self selection) hatás, amit a kutatók azzal magyaráznak, hogy azok a felsőfokú végzettségű nők, akiknek már van egy gyermekük, azért vállalnak nagyobb eséllyel még egy gyermeket, mert eleve család- és

gyermekközpontúak, nem pedig azért, mert idő szűkében siettetik a második gyermek megszületését (Kreyenfeld 2002). Kutatók hazánkban is tesztelték a fent bemutatott hipotéziseket (Bartus et al. 2013), és azt találták, hogy a felsőfokú végzettségű nők második gyermekének megszületésére nem hat sem az „időprés”, sem az „önszelekciós” hatás, azonban annál jobban a szintén magas iskolai végzettségű partner jelenléte.

A következő fejezetben a nagyon magasán képzett nők különleges csoportjának, a tudományos pályán tanuló és/vagy dolgozó nőknek a termékenységét járjuk körül röviden, s ahol lehet, külön kitérünk a természet- és műszaki tudományterületen megfigyelhető sajátosságokra.

A doktorált nők gyermekvállalása és a képzési terület hatása termékenységre

A doktori fokozattal rendelkező nők végzettségükből fakadóan hosszú időszakot, akár 20-23 évet is eltöltenek az oktatási rendszerben, ami meghatározó szerepet játszik a szülővé válás halasztásában. Feltételezhetjük, hogy gyermekvállalásuk átlagos életkora doktori tanulmányaik miatt még jobban kitolódik a „csak” egyetemi diplomával rendelkezőkhöz képest, de mindenesetre az iskolai tanulmányok befejezésekor már rég túl vannak az anyává válás „ideális” életkorán (Paksi – Szalma 2009). A doktori fokozat megszerzésére ugyanis átlagosan az egyének harmincas éveinek első felében kerül sor (Jacobs – Winslow 2004), amit rendszerint családalapítás, munkavállalás és a karrierépítés követ külföldi tapasztalatszerzéssel egybekötve.

A munka és a család összehangolása nehézséget okoz számukra, és sokszor a tudományos pálya elhagyásához vezet. Jó példa minderre, hogy ha egy amerikai nő a PhD-képzés után öt éven belül gyermeket vállal, sokkal kisebb eséllyel kap a későbbiekben stabil (tenure) állást (Mason – Goulden – Wolfinger 2012, Hewlett 2003). A számtalan negatív hatás miatt a tudós nők később, vagy egyáltalán nem szakítják meg karrierjüket, aminek következményei, hogy a férfi kollégáikhoz képest több mint kétszer nagyobb az egyedülálló aránya, feleannyian házasok, későbbi életkorban vállalnak gyermeket, kevesebb gyermekük születik, és több a gyermektelen – férfi kollégáikhoz képest. A doktorált svéd nők nagy része például gyermektelen a doktori fokozat megszerzésekor, harmincas éveik második felében (Hoem – Neyer – Andersson

2005). Ugyanakkor az is elgondolkodtató, hogy a magasan képzett, nagy karriert befutott amerikai nők egyötöde termékenységi problémával küzd, és majdnem mindegyikük bízik abban, hogy negyven éves kora után tud még gyermeket vállalni (Hewlett 2003:87).²²⁶

A gyermek jelenlétének negatív hatása a nők karrierjére minden tudományterületen jellemző, legyen az humán- vagy társadalomtudomány (Mason – Goulden – Wolfinger 2012), vagy a főként férfiak által dominált természet- és műszaki tudományok (Mavriplis et al. 2010). Mint a bevezetőben írtuk, kimondottan a természet- és műszaki tudományok területén tanuló és dolgozó nők termékenységére kevés kutatás fókuszál. További probléma, hogy a különböző kutatások eltérő módon sorolják be az egyes tudományágakat. Írásunkban természet- és műszaki tudomány területén azokat a területeket értjük, amiket az idézett irodalmak „Science”, „Technology”, „Engineering” vagy „Mathematics” területnek neveznek.

A tudományterület termékenységre gyakorolt hatására irányuló skandináv kutatások mindenesetre mérföldkönek számítanak. Az ezredforduló népszámlálási adatai alapján arra a fontos megállapításra jutottak, hogy míg a képzés szintje inkább a nők első gyermekének időzítésében játszik szerepet, addig a képzési terület – különösen a magasan képzett nők esetében – elsősorban azt befolyásolja, hogy egy nőnek hány gyermeke születik (Lappegård 2002). A különböző tudományterületeken és foglalkozásokban a munkák lehetnek jól, illetve kevésbé jól összehangolhatóak a gyermekvállalással, a keresetek és karrierlehetőségek is különbözhetnek, valamint a gyermekvállalást eltérő módon értékelhetik és időzítik (Husu – Koskinen 2010). Az elszalasztott jövedelem eltérő mértékű lehet az egyes képzési területek vagy foglalkozási szektorok szerint. Továbbá a szektor jellegzetességei különbséget okozhatnak abban is, hogy a viszonylag biztosabb munkapiaci helyzet megteremtéséhez mennyi időt ajánlott eltölteni a munkaerőpiacon a végzettség megszerzése és a gyermekvállalás között (Lappegård 2002).

Mindebből fakadhat, hogy a felsőfokú végzettségű nőknek kevesebb gyermeke születik a férfiak által dominált tudományterületeken, mint a nők által dominált területeken dolgozóknak (Hoem 1994 és Kalmijn 1996 munkájára utal Lappegård 2002: 3). Erre a jelenségre magyarázatot adhat az, hogy Norvégiában az ezeken a területeken megszerzett

végzettség²²⁷ gyakran a magánszektorban történő munkavállaláshoz vezet. Nehézséget okozhat a nők számára, hogy egyrészt nagy szükségük van arra, hogy még a gyermekvállalás előtt megvegyék lábukat a munkaerőpiacon, másrészt hosszabb álláskereső idővel kell számolniuk, és kisebb az esélyük egy biztos állásra (Lappegård – Rønsen 2005).

Nem lehet azonban állítani, hogy a képzési területek hatása egyértelműen az adott tudományterület nemi arányaitól függ. Meglepő például, hogy bár a termékenység alacsonyabb a természet- és műszaki tudomány területén, a gyermektelenség mégis ritkább jelenség – legalábbis a társadalom- és bölcsészettudomány területéhez képest (Hoem – Neyer – Andersson 2005), valamint Lappegård (2002) kutatásában az orvosnők szintén magas termékenységgel bírtak, amit ebben az esetben a szerző nem tudott az elszalasztott jövedelemmel magyarázni; ezt inkább Hakim elmélete (2006) alapján a nők különböző preferenciának tulajdonította.

Újabb amerikai kutatások (Mavriplis et al. 2010) is kezdik fókuszba helyezni a képzési területek hatását a gyermekvállalásra. Egy friss tanulmány (Wolfinger – Goulden – Mason 2010) három foglalkozás között mutatott ki különbséget: a legkevesebb gyermekük az egyetemi professzoroknak van (tudományterülettől és nemtől függetlenül), őket követik az ügyvédek, majd az orvosok. A gyermekvállalási döntésekben, ahogyan arra korábban utaltunk, erős szerepet játszhat a jövedelem is. A fenti kutatók is ezzel érveltek, hiszen legmagasabb fizetésük az orvosoknak, a legkevesebb a professzoroknak van, ami magyarázatot adhat az előbbieknél magasabb, és az utóbbiaknál alacsonyabb termékenységére. Azonban a szerzők felhívták a figyelmet arra, hogy vizsgálatukban a magasabb jövedelem csak a férfiak gyermekvállalására hatott pozitívan, a nőkére pont ellentétes hatást gyakorolt. Ez utóbbi tehát az elszalasztott jövedelem hatását jelezheti a gyermekvállalási döntésekben.

A gyermekvállalás képzési területek szerinti időzítésének különbségéről még kevesebb információ van. Lappegård kutatása (2002:11) alapján az látható, hogy a nagyon magasan képzett norvég nők (MA és PhD fokozat) általában még a diploma megszerzése előtt/közben vállalják első gyermeküket. Ez alól kivételt képez a férfiak által dominált műszaki és az egészségügyi terület (fogorvosok, gyógyszerészek), ahol a nők először befejezik az egyetemet, s csak azután válnak anyává.

226 A magasan képzett nők családalapításáról lásd bővebben Nagy – Paksi 2014.

227 A képzés szintjétől függetlenül.

Következtetések

Tanulmányunk rövid áttekintést nyújtott a magasan képzett nők termékenységről, túl azokon a közismert eredményeken, miszerint a magasabb iskolai végzettség általában negatív hatással van a nők gyermekvállalásának időzítésére és a gyermekszámra.

Bemutattuk, hogy a munkavállaló nő és az anya szerep konfliktusa, valamint a munka- és magánélet összehangolásának nehézségei még mindig egyértelműen kedvezőtlenül hatnak a magasan képzett nők gyermekvállalásra. Egyrészt a munkájukat egyre inkább hivatásnak tekintik (Nagy 2014), és kevésbé választják szét a két területet. Másrészt, noha nagyobb jövedelmük elvileg „megengedhetőbbé” tenné a gyermekvállalást, mégis nagy eséllyel halasztják későbbi életkorra az anyává válást. A gyermekvállalás következtében nagyobb az elszalasztott jövedelmük, valamint tudásuk nagy eséllyel értékelődik le a munkaerőpiacon, és nem tudják képzettségüknek megfelelően sem hasznosítani. Ugyanakkor a megfelelő partner megtalálása is hangsúlyos szerepet játszik gyermekvállalási döntéseiben, ahol nemcsak az a kérdés, hogy a partner milyen végzettséggel rendelkezik, hanem a megfelelő személy megtalálása is egyre hosszabb időbe telik (Kravdal – Rindfuss 2008).

A skandináv államokban csökkenni látszik a magasabb iskolai végzettség negatív hatása az elmúlt három évtizedben, és a felsőfokú végzettségű nők termékenysége enyhén emelkedett. Az aktív munkapiaci státusz kedvező hatással van a nők gyermekvállalására, nagyrészt a nagyvonalú családpolitikának és a magas színvonalú gyermekellátó intézményeknek köszönhetően (Nagy 2009). Újabb kutatások kedvező eredményi közé tartozik az is, hogy bár a felsőfokú végzettségű nők későbbi életkorban vállalják első gyermeküket, a második gyermekük „gyorsabban” megszületik, mint az alacsonyabb végzettségű társaiknak. Azonban kiderült, hogy gyermekek gyors egymás utáni megszületése nem a felsőfokú végzettség kedvező hatásának köszönhető, hanem javarészt a magasabb végzettségű, így magasabb jövedelmű partner jelenlétének (Kravdal – Rindfuss 2008; Kreyenfeld 2002; Bartus et al. 2013). Mindenesetre napjaink nagy kérdése, hogy a skandináv országokban megfigyelhető kedvező változások vajon folytatódnak-e, illetve a trend eléri-e Európa többi országát. Egyelőre annyi látható, hogy a nyugati országokban a nők munkaerő-piaci jelenlétének negatív hatása már gyengült,

azonban a többi – főként keleti és déli államokban – változatlanul negatív maradt (Neyer 2003).

A magasan képzett nők egyik speciális csoportja a doktori fokozattal rendelkező, javarészt az oktatás-kutatás-fejlesztés területén tanuló és dolgozó nők. Végzettségük különösen negatív hatással van a termékenységükre. Gyermekvállalásuk jobban kitolódik az oktatásban eltöltött hosszabb időszak miatt, és a családalapítás valamint a karrier megalapozása gyakran egy időszakra esik. Új kutatási eredmény, miszerint az anyaság időzítése és a gyermekszám függhet a képzési terület, illetve foglalkozás sajátosságaitól is. A férfiak által dominált természet- és műszaki tudományterületeken például a felsőfokú végzettségű nők kevesebb gyermeket vállalnak (Lappegård 2002). A hatás azonban nem egyértelmű, és trendekről (még?) nem lehet beszélni. Az egyes, kimondottan női területeken is mutatkozó alacsony gyermekszám arra enged következtetni, hogy a nők döntése sokszor az egyéni preferenciáikon múlik, akár a munkahely, akár már a szakma megválasztásakor. Az eredmények értelmezését az is nehezíti, hogy országonként eltérőek lehetnek nemcsak az egyes képzési és foglalkozási területek, de a tudományos pályák is. Egyes országokban már a doktori hallgatók is teljes értékű kutatóknak számítanak, s kutatói jövedelemmel rendelkeznek (svéd), s van, ahol még a doktori fokozat megszerzése után is bizonytalan munkaerő-piaci helyzettel kell számolniuk (Németország). A képzési terület hatásának feltérképezése azonban viszonylag új kutatási iránynak számít. A magasan képzett nők termékenységének ilyen irányú megértéséhez egyrészt nemcsak a skandináv, de más országok vizsgálata, másrészt a kvantitatív mellett a kvalitatív módszertani megközelítés is hozzájárulhatna. Továbbá érdekes lehet a képzési terület egyéb életseményekre és élethelyzetekre gyakorolt hatásának feltérképezése is.

Absztrakt

A gyermekvállalási magatartás magyarázatai közül gyakran kerül előtérbe a magasabb iskolai végzettség negatív hatása a gyermekvállalás időzítésére (tempo) és a gyerekszámra (quantum). A felsőfokú végzettségű nők későbbi életkorban válnak anyává, kevesebb gyermekük lesz, vagy nagyobb valószínűséggel maradnak gyermektelenek, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű nők. Mindez különösen igaz a doktori fokozattal rendelkező,

K+F-ben dolgozó nőkre, ahol a karrier megalapozása és a családalapítás gyakran egy időszakra esik. A munka és a magánélet összehangolása különösen nehéz számukra a karrier korai szakaszában, és nagyobb eséllyel hagyják el a tudományos pályát, mint férfi kollégáik. Bár pályaelhagyásuk okainak feltérképezése és termékenységük megértése különösen fontos, nagyon kevés kutatás foglalkozik a témával. Tanulmányunkban a magasan képzett nők termékenységére fókuszálunk. Friss nemzetközi szakirodalom alapján bemutatjuk, hogy a felsőfokú végzettség milyen mechanizmusokon keresztül hat a termékenységre, és a magasan képzett nők hogyan időzítik második gyermekvállalásukat. Ezután azon kevés kutatási eredményből mutatunk be néhányat, amik a doktori fokozattal rendelkező nők termékenységére, valamint a képzési terület termékenységre gyakorolt hatására irányulnak.

Abstract

The negative effect of higher level of education on both women's timing (tempo) of motherhood and on their fertility (quantum) is well documented. Higher educated women become mothers later, have fewer children or are more likely to remain childless when compared with lesser educated women. This is even more relevant in the case of women with PhD degree in Research & Development where the periods of establishing a career and a family usually overlap. Balancing work and family life is an especially difficult issue for women in this early career stage, and they tend to leave science to a greater extent than their male colleagues. Exploring their reasons for abandoning science and understanding their fertility behaviour are research questions of the utmost importance. Nevertheless, research that especially deals with professional women's fertility is still very rare. In our paper we will focus on some characteristics of higher educated women's fertility. Based on new international literature, firstly we will show how higher levels of education affect women's childbearing through different mechanisms, secondly, how higher educated women are timing their second child. Then we will present some of the scarce data on the fertility of women with a PhD, and the effects of the field of education on fertility.

Felhasznált irodalom

- Bartus, Tamás – Murinkó, Livia – Szalma, Ivett – Szél, Bernadett 2013 Effect of education on second births in Hungary: A test of the partner effect hypothesis. *Demographic Research*, 28. 1:1-32. <http://www.demographic-research.org/volumes/vol28/1/28-1.pdf>
- Becker, Gary 1981 *A Treatise on the Family*. Enlarged edition. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Blossfeld, Hans-Peter – Huinink, Johannes 1991 Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. *American Journal of Sociology*, 97. (1):143-168.
- Blossfeld, Hans-Peter – Klijzing Erik – Mills, Melinda – Kurz, Karin eds. 2005 *Globalization, uncertainty and youth in society*. Routledge, London – New York.
- Carli, Linda L – Eagly, Alice H. 2007 A társas befolyásban és a vezetővé válásban mutatkozó nemi eltérések. In Nagy Beáta szerk. *Szervezet, menedzsment és nemek*. Aula, Budapest.
- Dharmalingam A – Morgan, Philip S. 2010 Women's Work, Autonomy, and Birth Control: Evidence From Two South Indian Villages. *Population Studies: A Journal of Demography*, 187-201.
- England, Paula – Nancy, Folbre 2005 Gender and Economic Sociology In *Handbook of Economic Sociology*. 2nd ed. Smelser N. J. – Swedberg R. eds. Russell Sage Foundation and Princeton University Press, New York and Princeton, NJ, 627-649.
- Eurostat. Letöltve 2014.11.11 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/fertility_statistics
- Hakim, Catherine 2006 Women, Careers, and Work-Life Preferences, *British Journal of Guidance and Counselling*, 34. (3):279-294.
- Herman, Clem – Lewis, Suzan 2010 Entitled to a Sustainable Career? Motherhood in Science, Engineering, and Technology. *Journal of Social Issues, Special Issue: Sustainability in Combining Career and Care*, 68. (4):767-789.
- Hewlett, Sylvia Ann 2003 *Creating a Life. Professional Women and the Quest for Children*. Talk Maramax Books, New York.

- Hoem Jan M – Neyer Gerda – Andersson, Gunnar 2005 Childlessness and educational attainment among Swedish women born in 1955–59. *Max Planck Institute for Demographic Research, Working Paper*, 2005-014.
- Hoem, Britta – Hoem, Jan M. 1989 The impact of women's employment on second and third births in modern Sweden. *Population Studies*, 43:47-67.
- Hoem, Jan M – Prskawetz, Alexia – Neyer, Gerda 2001 Autonomy or conservative adjustment? The effect of public policies and educational attainment on third births in Austria. *Population Studies*, 55:249-261.
- Husu Liisa – Koskinen Paula 2010 What does it take to get to the top? Women at the top of technological research. In Godfroy-Genin, Ann-Sophie ed. *Women in Engineering and Technology Research*. Lit Verlag, Berlin, 303-326.
- Jacobs, Jerry A – Winslow, Sarah E. 2004 The academic life course, time pressures, and gender inequality. *Community, Work, & Family*, 7:143-161.
- Király Gábor – Paksi Veronika – Luksander Alexandra 2014 A gyermekvállalás időzítésével kapcsolatos lakossági attitűdök egyes bizonytalansági tényezők tükrében. *Szociológiai Szemle*, 24. (4). Közlésre elfogadva.
- Király Gábor 2005 Hovatovább STS? *Replika*, 51–52:25-56.
- Kohler, Hans-Peter – Billari, Francesco C. – Ortega, José Antonio 2002 The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, 28. (4):641-680.
- Kravdal, Øystein 1992 The emergence of a positive relation between education and third birth rates in Norway with supportive evidence from the United States. *Population Studies*, 46. (3):459-475.
- Kravdal, Øystein – Rindfuss, Ronald R. 2008 Changing relationships between education and fertility. A study of women and men born 1940 to 1964. *American Sociological Review*, 73:854-873.
- Kreyenfeld, Michaela 2002 Time-squeeze, partner effect or selfselection? An investigation into the positive effect of women's education on second birth risks in West Germany. *Demographic Research*, 7. (2):15-48.
- Lappegard, Trude 2002 Education attainment and fertility pattern among Norwegian women. *Statistics Norway Department of Social Statistics*, 2002/18.
- Lappegard, Trude – Ronsen, Marit 2005 The Multifaceted Impact of Education on Entry into Motherhood. *European Journal of Population*, 21:31-49.
- Mason, Mary Ann – Goulden, Marc – Wolfinger, Nicholas H. 2012 *Do Babies Matter? Gender and Family in the Ivory Tower*. Rutgers University Press, New Jersey.
- Mavriplis, Catherine – Heller, Rachele R. – Beil, Cheryl – Dam, Kim – Yassinskaya, Natalya – Shaw, Megan – Sorensen, Charlene 2010 Mind the Gap: Women in STEM Career Breaks. *Journal of Technology Management and Innovation*, 5. (1):140-151.
- Nagy Beáta 2014 Nemek forradalma? Közeledés a nemek helyzetében. *Replika*, 85–86 (2013/4–2014/1):177-191.
- Nagy Beáta – Paksi Veronika 2014 A munka-magánélet összehangolásának kérdései a magasan képzett nők körében. In Spéder Zsolt szerk. *A család vonzásában. Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH NKI, Budapest, 159-175.
- Nagy Beáta 2009 The Paradox of Employment and Fertility: An Introduction. *Review of Sociology, Hungarian Sociological Association*, 15. (2):47-56.
- Ní Bhrolcháin, Márie 1986a The interpretation and role of work-associated accelerated childbearing in post-war Britain. *European Journal of Population*, 2:135-154.
- Ní Bhrolcháin, Márie 1986b Women's paid work and the timing of births. *European Journal of Population*, 2:43-70.
- OECD 2012 Letöltve 2014.11.11. http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2013/total-fertility-rates_factbook-2013-table9-en
- Oppenheimer, Valerie K. 1994 Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrialized Countries. *Population and Development Review*, 20:293-342.
- Paksi Veronika 2014 Miért kevés a női hallgató a természet és műszaki tudományi képzésekben? Nemzetközi kitekintés a „szivárgó vezeték” metaforára. *Replika*, 85–86. (2014/1-2):109-130.

- Paksi Veronika – Szalma Ivett 2009 Mikor vállaljunk gyermeket? A túl korai, az ideális, és a túl késői gyermekvállalás életkori normái európai összehasonlításban. *Szociológiai Szemle*, 3:92-115.
- Ridgeway, Cecilia L. – Correll, Shelley J. 2004 Motherhood as a Status Characteristic. *Journal of Social Issues*, 60. (4):683-700.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs 2007 *Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenység elemzések. Életünk fordulópontjai, Műhelytanulmányok*, 6. NKI, Budapest.
- Spéder Zsolt 2001 Gyermekvállalás megváltozott munkaerő-piaci körülmények között. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György szerk. *Szerepváltozások 2001*. TÁRKI-Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 46-64.
- Szalma Ivett 2010 Attitűdök a házasságról és a gyermekvállalásról. *Demográfia*, 53. (1):38-67. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2010_1/Demografia_2010_1_Szalma.pdf
- Tammelin, Mia 2009 *Working Time and Family Time. Experiences of the Work and Family Interface among Dual-Earning Couples in Finland*. Jyväskylä Studies In Education, Psychology And Social Research 355. Letöltve 2011.12.11. http://www.uta.fi/laitokset/sostut/tutkimus/labournet/pdf/Tammelin_dissertation.pdf
- Wolfinger, Nicholas H – Mason, Mary Ann – Goulden, Marc 2008 Problems in the Pipeline: Gender, Marriage, and Fertility in the Ivory Tower. *The Journal of Higher Education*, 79:388-405.
- Wolfinger, Nicholas H – Goulden, Marc – Mason, Mary Ann 2010 Alone in the Ivory Tower. *Journal of Family Issues*, 31. (12):1652-1670.
- Xie, Yu – Kimberlee A. Shauman 2003 *Women in Science. Career Processes and Outcomes*. Mass, Cambridge – Harvard University Press, London.

